

## الگوی تاب‌آوری (فعال) در ارتباطات همسایگی اسلامی

alim2200@gmail.com

t.moein@mihanmail.ir

علی ملکوتی‌نیا/ دکترای تخصصی علوم و معارف نهج‌البلاغه دانشگاه قرآن و حدیث

طاهره معین‌فر/ کارشناس حسابداری دانشگاه پیام نور و دانش‌پژوه سطح ۲ جامعه‌الزهرای

پذیرش: ۹۹/۰۶/۱۶

دریافت: ۹۹/۰۲/۲۰

### چکیده

آموزه‌های اسلامی، «تاب‌آوری» را از جمله راه‌های مقابله با تعارضات، تضادها و مزاحمت‌های همسایگی، در نظر گرفته است. این مضمون توسط مفاهیمی همچون «تغافل»، «تحمل آزار همسایه»، «مدارا» و «احسان در مقابل بدی» در متون اسلامی منعکس شده است. نوشتار حاضر با روش تحلیل محتوای کیفی به این نتیجه رسید که تاب‌آوری همسایگان در الگوی اسلامی، دارای مراتبی پلکانی است یعنی کیفیت تعامل با «همسایه بد» به شکل یک پیوستار (دارای مراتب)، به صورت خطی از نقطه «پایین‌ترین مرتبه» (تحمل بدی و آزار) شروع و تا «بالا‌ترین مرتبه» (احسان) امتداد می‌یابد و مرتبه میانی ابن‌الگو نیز با «مدارا» تصویر می‌گردد که با مواردی همچون چشم‌پوشی عفیفانه از لغزش و گناه همسایه، گذشت در مقابل ستم همسایه، بردباری در برابر رفتار جاهلانۀ همسایه و خودداری از آزاررسانی به همسایه، محقق خواهد شد. با این توضیح، تاب‌آوری در ارتباطات همسایگی به شکلی فعال (به دور از انفعال)، با مقاومت در مقابل شرایط سخت و تلخ، آغاز شده و با سازگاری (کاهش اثرات حادثه) ادامه یافته و در نهایت با اثرگذاری بر همسایه و اصلاح وضعیت، به سرانجام خود خواهد رسید.

کلیدواژه‌ها: آپارتمان‌نشینی، اخلاق همسایگی، ارتباطات همسایگی اسلامی، تاب‌آوری (فعال)، تعارضات همسایگی.

## مقدمه

امروزه به دلیل تغییرات گسترده در شهرنشینی، سکونت تحمیلی در مجتمع‌های آپارتمانی و وجود خرده‌فرهنگ‌ها و سایر مسائل، شاهد افزایش تعارضات و مشکلات میان همسایگان هستیم. در این شرایط، مباحث مربوط به تاب‌آوری در مقابل سختی‌ها و مقاومت‌سازی جامعه در برابر آسیب‌ها و چالش‌های گوناگون، در نزد مردم و مسئولان، پژوهشگران و محققان حوزه‌های مربوطه از جایگاه مهمی برخوردار شده است.

تعارضات، تضادها و مزاحمت‌های همسایگی، از جمله پدیده‌های رو به گسترش در شهرهای کنونی است. گسترش این پدیده نه تنها روابط و پیوندهای قوی همسایگی، بلکه در پاره‌ای از موارد، روابط ساده و سطحی میان شهروندان را نیز از بین برده و حتی ارتباطات حداقلی همچون سلام و احوالپرسی را نیز دچار فرسایش کرده است. عدم درک متقابل همسایه‌ها از یکدیگر، ناسازگاری و عدم توافق با همسایه‌ها در بخشی از مسائل، هنجارشکنی و کجروی نوجوانان و جوانان در حیطة همسایگی و مانند آن جلوه‌هایی از این پدیده ناساز اجتماعی است (نوذری، ۱۳۹۴).

این‌گونه تعارضات، در شهرهای بزرگ و کوچک بخصوص در مجتمع‌های مسکونی آپارتمانی در بیشتر مواقع موجب آزار و نزاع‌های دامنه‌دار، دشمنی و کینه‌توزی میان همسایه‌ها شده است. پیامد تلخ چنین شرایطی، اموری همچون تحمیل رنج‌های ناخواسته، احساس ناامنی، کاهش سطح اعتماد و نوع‌دوستی، و قطع پیوندهای همسایگی و مسائلی مانند آن خواهد بود که براساس شواهد علمی و عینی، امروزه بسیاری از همسایگان با آن دست و پنجه نرم می‌کنند. بدیهی است که مواجهه مستمر با چنین موقعیت‌هایی، موجب تلخ‌کامی و در درازمدت، باعث ضعف اعصاب، افسردگی و تنهایی افراد خواهد شد.

این در حالی است که یکی از مسائل مهم در آموزه‌های دینی، برقراری ارتباط اجتماعی بدون تنش، تعاملی مسئولانه و سازنده با هم‌نوعان (نهج‌البلاغه، ۱۴۱۴ق، نامه ۳۱)، بخصوص همسایگان (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۶۲۳ ح ۳۲۱۴) در ظرف تعاملاتی دوسویه است. این مهم، ره‌آوردی است که در تعالیم دینی با تعبیرات مختلف مورد تأکید قرار گرفته است (کوفی‌اهوازی، ۱۴۰۲ق، ص ۲۲، ج ۴۸؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۷۵، ح ۴۰۲).

در آموزه‌های اسلامی برای همسایگان در قبال یکدیگر حقوق و مسئولیت‌هایی خاص در نظر گرفته شده که توجه و التزام به آنها، مجالی برای ظهور اختلاف، تعارض و آزار به همسایه باقی نمی‌گذارد. برای نمونه، در اسلام، احسان به همسایگان در کنار

عبادت خداوند و نفی شرک قرار گرفته (نساء: ۳۶) و نیز بی‌توجهی به امنیت و آسایش همسایگان، گناه نابخشودنی تلقی گردیده است (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۱۳، ح ۴۹۶۸؛ کراچکی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۵۰) و همچنین پرهیز از اذیت و فریب همسایگان از لوازم مسلمانی (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۲۲، ح ۹۸۷۱؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۵۴۶، ح ۷۸۳۰) و از جمله آثار ایمان به‌شمار آمده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۳۲، ح ۵).

افزون بر آن در بخشی دیگر از این آموزه‌ها، بده‌مسایگی از بزرگ‌ترین پستی‌ها (لیثی، ۱۳۷۶، ص ۲۸۶، ح ۵۱۷۳) و قساوت نسبت به همسایه از قبیح‌ترین کارها (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۹۰، ح ۵۸۳۴) قلمداد گردیده و در نهایت، عمران و آبادی شهرها و طول عمر افراد از آثار حُسن همسایگی، محسوب شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۴).

از سوی دیگر، آموزه‌های اسلامی در بخش معرفی «بده‌مسایگی»، وجود همسایه بد را امری معمول و اجتناب‌ناپذیر در زندگی اجتماعی دانسته (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۴۹، ح ۳؛ ابن‌همام، ۱۴۰۴ق، ص ۳۵، ح ۲۸) و همگان را به احتیاط و مراقبت در تعامل با همسایه بد، فراخوانده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ص ۳۷، ح ۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۲، ص ۲۵۶، ح ۱۴۷) و در همین راستا راه‌کارهای مواجهه با همسایگان بد را نیز به اجمال پیش‌روی افراد، قرار داده است. مواردی از قبیل: صبر و خودداری از اذیت (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۱۵۳، ح ۱۵)، رحم و مهربانی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۶۶، ح ۱)، دادخواهی از مردم (همان، ج ۲، ص ۶۶۸، ح ۱۳)، دعا و پناه به درگاه الهی (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۲، ص ۳۶۰، ح ۱۶) و در نهایت، نقل مکان زندگی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۱۰، ح ۱)، از جمله این راه‌کارهاست.

با این توجه، به نظر می‌رسد اسلام با ارائه الگوی خاصی از ارتباطات همسایگی، می‌خواهد همسایگان را در زندگی اجتماعی به سمتی هدایت کند که همگان خود را در یک صف واحد و عضو یک خانواده بزرگ ببینند؛ در نتیجه با تاب‌آوری و سازگاری در برابر اختلاف، آزار و رفتارهای تلخ یکدیگر، به سوی خیرخواهی، اصلاح و مهرورزی حرکت کنند و خود را در قبال هدایت و رشد همسایه، مسئول بدانند. نتیجه چنین تعاملی، افزایش ارتباط، صمیمیت، همدلی، همراهی و رفع تعارضات و تضادها خواهد بود.

به‌رغم اهمیت مسئله ارتباط صحیح و سازنده با همسایگان در تعالیم دینی و نقش مهم تاب‌آوری در استمرار و ارتقای آن، تا جایی

گاهی در کنار واژه «ارتباط»، از «رابطه» و «روابط» نیز سخن به میان می‌آید. هرچند برخی معتقدند: نمی‌توان رابطه و ارتباط را همیشه به شکلی متمایز نمایش داد (محسنیان‌راد، ۱۳۹۱، ص ۷۰، به نقل از: Bara)، ولی برخی نیز بر این باورند که ارتباط و رابطه دو فراگرد درهم تنیده‌اند. از این‌رو ارتباط، فقط سخن گفتن در هوا نیست؛ بلکه سخن‌گفتنی در میان رابطه‌هاست (همان، به نقل از: Duck). از این‌رو این دو مفهوم، یکی نیستند؛ بلکه رابطه، به‌مثابه ظرف، و ارتباط، بسان محتوای این ظرف می‌باشد. به این لحاظ در نوشتار حاضر، به جای «رابطه» از واژه «ارتباط» بهره‌جسته‌ایم؛ زیرا در مفهوم ارتباط، عناصری چند از قبیل پیوند اختیاری، انتخاب آگاهانه، عمل و رفتاری همراه با نیت، تبادل پیام و انتقال معانی، تأثیرگذاری، و همکاری میان دو یا چند انسان وجود دارد. از این جهت، در ارتباطات همسایگی اسلامی، به طرز عمل همسایگان در تعامل با یکدیگر نظر داریم؛ یعنی در ارتباط و پیوند با همسایگان، چگونه باید رفتار کنیم تا رفتار ما با تأثیرگذاری بالا همراه باشد و نیز از آسیب‌های زندگی شهری در امان باشیم؟

## ۱-۲. همسایگی

منظور ما از همسایگی، فراتر از معنای لغوی و عرفی است. از نظر لغت به دو یا چند نفر که زیر یک سقف باشند، یا اتاق و یا خانه آنها متصل یا نزدیک به هم باشد همسایه می‌گویند (معین، ۱۳۸۵، واژه همسایه). «همسایه» در عرف نیز، شامل خانه‌های دیوار به دیوار و متصل به یکدیگر می‌گردد؛ حال آنکه در آموزه‌های اسلامی این محدوده، بسیار وسیع‌تر تعریف می‌شود. در حدیثی، حد همسایگی، به میزان چهل خانه از پیش رو، پشت سر، سمت راست و سمت چپ، اعلام شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۷۶۳، ح ۳۷۷۳؛ صدوق، ۱۴۰۳ق، ص ۵۴۴، ح ۲۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۱۵۱، ح ۶). افزون بر آن، همسایگی در چهار جهت خلاصه نمی‌شود؛ بلکه فضا (بالا و پایین) را هم شامل می‌شود. یعنی کسی که در واحدهای آپارتمانی زندگی می‌کند، اگر چهل طبقه باشد، طبقه اول با آخر و بالعکس همسایه هستند. پذیرش عنوان مجاورت در برج‌ها آسان‌تر از پذیرش عنوان همسایه با فاصله چهل خانه است (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ج ۱۸، ص ۶۳۶). با این بیان، همسایگی از منظر آموزه‌های اسلامی به خانه‌های کنار هم و متصل به همدیگر محدود نمی‌شود؛ بلکه همسایگی طیف گسترده‌ای از هم‌نوعان را شامل می‌شود که در مجاورت یکدیگر زندگی می‌کنند و در امور اجتماعی مشترک‌اند و آنان در برابر هم مسئولیت اخلاقی و حقوقی دارند.

که محققان تتبع کرده‌اند، در میان مطالعات اجتماعی بومی، اثری از ترسیم الگوی تاب‌آوری در ارتباطات همسایگی از منظر آموزه‌های اسلامی مشاهده نمی‌شود.

چه اینکه پیشینه بحث نشانگر آن است که موضوع «تاب‌آوری» همواره در ساحت‌های اکولوژیکی، زیرساختی، نهادی (سازمانی)، اقتصادی، زیست‌محیطی، مهندسی، علوم بیولوژیکی، علوم روان‌شناختی، خانواده، آموزش و پرورش، مدیریت سوانح طبیعی و انسانی، و... مورد توجه قرار گرفته است (ر.ک: رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۰؛ محمدی و همکاران، ۱۳۹۶؛ روستا و همکاران، ۱۳۹۷؛ حیدری شرف و همکاران، ۱۳۹۷؛ گلستانی و تیموری، ۱۳۹۸؛ کریمی‌نژاد، ۱۳۹۸؛ شریفی‌نیا، ۱۳۹۸) و در بین این مطالعات، هیچ‌گاه از تاب‌آوری در ارتباطات اجتماعی همسایگان، سخنی به میان نیامده است.

از این‌رو نوشتار حاضر، نخستین تلاشی است که می‌کوشد با بررسی منابع اسلامی به روش تحلیل محتوای کیفی متعارف، به این سؤال اصلی پاسخ دهد که برای تاب‌آوری در تعامل همسایگان با یکدیگر، چه الگویی را می‌توان به کمک آموزه‌های قرآن و حدیث، ترسیم کرد؟ سؤالات فرعی نیز از این قرارند: ۱. مضمون «تاب‌آوری» از چه جایگاهی در آموزه‌های اسلامی برخوردار می‌باشد؟ ۲. تاب‌آوری (فعال) در ارتباطات همسایگی با چه مفاهیمی در متون اسلامی منعکس شده است؟

## ۱. مفهوم‌شناسی

### ۱-۱. ارتباط

در تعریف ارتباط، به طور معمول از واژگان Communication و Relations استفاده شده است. واژه Communication به معنای اشتراک است که در علوم ارتباطی و ارتباط‌شناسی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. و واژه Relation به رفتار، سلوک، و طرز عمل، ترجمه شده است. منظور از ارتباط - در سایه این واژگان - یک واقعیت اجتماعی است که حکایت از بستگی، پیوند و تعلق میان افراد جامعه دارد. همین معنا در تعریف برونو جی بار، از ارتباط، مورد توجه قرار گرفته است، وی در تعریف خود از ارتباط، آن را یک فعالیت اجتماعی برآمده از تلاش مشترک حداقل دو نفر می‌داند که آگاهانه و عامدانه دست به همکاری می‌زنند تا در کنار هم، معنای گنیش متقابلشان را بسازند (محسنیان‌راد، ۱۳۹۱، ص ۷۰، به نقل از: Bara) افزون بر آن، رودی کیر (Keller) - زبان‌شناس - نیز از جمله کسانی است که مفهوم «رفتار نیت‌مند» را در تعریف ارتباط، گنجانده است (شوتس ایشل، ۱۳۹۱، ص ۱۰۲، به نقل از: Keller).

آسیب‌ها یا شرایط تهدیدکننده نیست؛ بلکه شرکت فعال و سازنده در محیط پیرامونی خود است (سامانی و همکاران، ۱۳۸۶). بنابراین مفهوم «تاب‌آوری» در تعامل با همسایگان، فقط به معنای تحمل مشکلات و سکوت در مقابل آسیب‌ها و شرایط تهدیدکننده نیست! بلکه این مفهوم به حالت انعطاف‌پذیری و سازگاری مثبت در قبال سختی‌ها، و افزون بر آن، مقابله موفقیت‌آمیز در مواجهه با حوادث تلخ و شرایط اضطراب‌زا در ارتباطات همسایگی اشاره دارد. به عبارتی روان‌شناسان همواره سعی کرده‌اند که قدرت تحمل و سازگاری افراد در برخورد با مشکلات، قابلیت و توانمندی آنها را برای سازگاری و غلبه بر خطر و سختی‌های زندگی افزایش دهند. از این رو تاب‌آوری در نگاه روان‌شناختی در مورد افرادی به کار می‌رود که به هنگام قرار گرفتن در شرایط تلخ و ناگوار، دچار اختلال روحی و ناتوانی رفتاری نمی‌شوند، بلکه با آرامش و تدبیر، شرایط ناگوار را تحلیل، تحمل و مدیریت می‌کنند؛ زیرا افراد تاب‌آور، قدرت پذیرش واقعیت را دارند و بر این باورند که زندگی، بامعناتر از آن است بخواهند در مقابل مشکلات تسلیم شوند.

## ۲. روش تحقیق

این تحقیق در جمع‌آوری، دسته‌بندی و تحلیل داده‌های متنی از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده می‌کند تا از طریق نظام‌مند کردن آنها (در سه مرحله کدگذاری باز، طبقه‌بندی مفاهیم و انتزاع مضمون) به هدف خود نائل شود. از تحلیل محتوا چندین تعریف ارائه شده است که به چند نمونه (به نقل از: عادل مهربان، ۱۳۹۴، ص ۳-۲) از آنها اشاره می‌شود: از نظر وینر (Winer)، تحلیل محتوا شیوه‌ای منظم و تکرارپذیر برای جمع‌بندی کلمات متعدد موجود در متن و تبدیل آنها به دسته‌های کوچک‌تر و واضح‌تر (براساس قانون کدگذاری) می‌باشد. سیه (Hsieh) و شانون (Shanon)، تحلیل محتوا را یک شیوه تحقیق برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های موجود در متون از طریق فرایند دسته‌بندی منظم و تعیین مضامین الگوها می‌دانند.

براساس نظریه سیه و شانون، رهیافت‌های موجود در زمینه تحلیل محتوا به سه دسته تقسیم می‌شود که عبارتند از: ۱. تحلیل محتوای متعارف (عُرفی) و قراردادی؛ ۲. تحلیل محتوای جهت‌دار؛ ۳. تحلیل محتوای تلخیصی یا تجمعی. با این همه در تمام رویکردهای سه‌گانه، یک فرایند مشابه وجود دارد که هفت

البته به نظر می‌رسد میان مفهوم همسایه و همسایگی، تفاوت وجود دارد. چون اکثر تعاریفی که در علوم اجتماعی از همسایگی به میان آمده است از دو جزء مهم کالبدی (فیزیکی) و اجتماعی برخوردار بوده و آن را عمده‌تاً شامل عناصری چون انسان، مکان، نظام کنش متقابل، هویت مشترک و نمادهای عمومی دانسته است. به این لحاظ، همسایگی را گاهی تنها به معنای «یک منطقه جغرافیایی با ویژگی‌های کالبدی خاص که گروهی از مردم در آن زندگی می‌کنند» دانسته‌اند و زمانی دیگر آن را به معنای «نوعی روابط متقابل اجتماعی و یا فعالیت‌های انسانی» تعریف کرده‌اند (نوابخش و رفیعی‌پور، ۱۳۸۷). با این توضیح، منظور ما از همسایگی، روابط متقابل اجتماعی نسبتاً مستمر افراد در محدوده مجاورت با دیگران است.

## ۱-۳. تاب‌آوری

واژه «تاب‌آوری» (Resilience) برگرفته از واژه لاتین *resilio* به معنای «حالت ارتجاعی داشتن» و «شناوری و کِشسانی» است. این اصطلاح توصیفی، نخستین بار توسط هولینگ (Holling) در سال ۱۹۷۳ م به‌عنوان مفهومی اکولوژیکی مطرح گردید؛ سپس به صورت گسترده‌ای توسط دیگران در سایر رشته‌ها و زمینه‌های علمی از قبیل روان‌شناسی تحول، روان‌شناسی خانواده و بهداشت روانی، روان‌شناسی مثبت‌گرا، علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی شهری، علوم بیولوژیکی، علوم زیست‌محیطی، علوم اقتصادی، مهندسی، مدیریت بحران‌های شهری و سازمانی و... مورد استفاده قرار گرفت (محمدی و همکاران، ۱۳۹۶). محققان، تعاریف بسیاری برای «تاب‌آوری» ارائه داده‌اند. به‌طور کلی «تاب‌آوری» مفهومی روان‌شناختی است که توضیح می‌دهد افراد چگونه با موقعیت‌های غیرمنتظره کنار می‌آیند. واژه «تاب‌آوری» شامل مفهوم انعطاف‌پذیری، بهبود و بازگشت به حالت اولیه، پس از رویارویی با شرایط ناگوار است. پژوهش کارل (Carle) و چیسون (Chassion؛ ۲۰۰۴) این مطلب را تأیید کرده که سطوح بالای تاب‌آوری به فرد کمک می‌کند تا از عواطف و هیجان‌های مثبت به منظور پشت سر نهادن تجارب نامطلوب و بازگشت به وضعیت مطلوب، استفاده کند. (حسینی‌نیا و حاتمی، ۱۳۹۸).

گارمزی (Garmezzy) و ماستن (Masten؛ ۱۹۹۱)، «تاب‌آوری» را یک فرایند، توانایی، یا پیامد سازگاری موفقیت‌آمیز با شرایط تهدیدکننده، تعریف کرده‌اند. والر (Waller؛ ۲۰۰۱) نیز تاب‌آوری را به سازگاری مثبت در واکنش به شرایط ناگوار تعریف کرده است. البته تاب‌آوری، تنها پایداری در برابر

### ۳-۲. اجرای فرایند رمزگذاری

فرایند رمزگذاری بر مبنای «روش تحلیل محتوای متعارف» شامل کدگذاری باز، ایجاد طبقه‌ها (مقوله‌ها) و انتزاع مضامین است. محقق در این مرحله با توجه به سؤال تحقیق به کدگذاری و مقایسه عناوین و مفاهیم استخراج‌شده از دل داده‌های متنی و دسته‌بندی آنها براساس زمینه‌های مشترک پرداخت. حاصل این مرحله، شکل‌گیری «زیرطبقه‌ها و طبقه‌ها» است که زمینه را برای ظهور مضمون اصلی فراهم می‌کند. در ادامه این فرایند را مشاهده می‌کنیم.

#### ۳-۲-۱. کدگذاری باز

جدول: ۱

کد مفهومی	منبع	متن داده	شنا سه
احسان در مقابل بدی همسایگان	صحیفه سجادیه، ۱۳۸۱، دعای ۳۶؛ کفعمی، ۱۴۱۴ق، ص ۱۶۷.	امام زین‌العابدین: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَتَوَلَّيْ فِي جِيرَانِي وَ مَوَالِي... بِأَفْضَلِ وَلَا يَنْتَك... وَاجْعَلْنِي اللَّهُمَّ أُجْرِي بِالْإِحْسَانِ مُسَيِّئُهُمْ!»	۱
چشم‌پوشی از خطای همسایگان	همان	«... وَ اغْضُ بَصْرِي عَنْهُمْ عَفْءًا!»	۲
گذشت در مقابل ستم همسایگان	همان	«... وَ اغْرُضْ بِالْتَجَاوُزِ عَنْ ظَالِمِهِمْ!»	۳
رفتار مسالمت‌آمیز با همسایه، حق همسایه	ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۲، ص ۲۶۶، ح ۳۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۱۷، ح ۲.	امام زین‌العابدین: «وَأَمَّا حَقُّ الْجَارِ... وَلَا تَخْرُجْ أَنْ تَكُونَ سَلْمًا لَهُ تَرْدُ عَنْهُ لِسَانَ الشَّيْمَةِ»	۴
بردباری در برابر رفتار ناپرخردانه همسایه، حق همسایه	همان	امام زین‌العابدین: «وَأَمَّا حَقُّ الْجَارِ... وَلَا تَذْخِرْ حِلْمَكَ عَنْهُ إِذَا جَهِلَ عَلَيْكَ»	۵
چشم‌پوشی از لغزش و گناه همسایه	صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۶۲۳، ح ۳۲۱۴.	امام زین‌العابدین: «أَمَّا حَقُّ جَارِكَ... وَ تَقْبِيلُ عَثْرَتِهِ وَ تَغْفِيرُ ذَنْبِهِ»	۶
مدارا با مردم، باعث امنیت و سلامت از شر و نیرنگ آنها	تمیمی آمدی، ۱۳۷۳، ح ۱۰۱۷۹.	امام علی: «دَارَ النَّاسِ تَأْمِنٌ غَوَائِلُهُمْ وَ تَسْلَمٌ مِنْ مَكَائِدِهِمْ»	۷

مرحله را دربر می‌گیرد: ۱. تنظیم کردن پرسش‌های تحقیقی که باید پاسخ داده شوند؛ ۲. برگزیدن نمونه‌های موردنظر که باید تحلیل شوند؛ ۳. مشخص کردن رویکرد تحلیل محتوایی که باید اعمال شود؛ ۴. طرح‌ریزی کردن فرایند رمزگذاری؛ ۵. اجرا کردن فرایند رمزگذاری؛ ۶. تعیین اعتبار و پایایی؛ ۷. تحلیل کردن نتایج حاصل از فرایند رمزگذاری (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰).

در این پژوهش از رویکرد «تحلیل محتوای متعارف» استفاده شده است. در این نوع از تحلیل محتوا از به کارگرفتن مقوله‌های پیش‌پنداشته‌تئوریک پرهیز می‌شود و در عوض ترتیبی اتخاذ می‌گردد که مقوله‌ها از داده‌ها ناشی شوند. بنابراین از طریق استقراء مقوله‌ها از داده‌ها ظهور می‌یابند. در این رویکرد، محقق براساس ادراک و فهم خود از متن مورد مطالعه، نوشتن تحلیل اولیه را آغاز می‌کند و این کار ادامه می‌یابد تا رمزها (مفاهیم) از متن ظهور یابد و سپس براساس شباهت‌ها و تفاوت‌هایشان مقوله‌بندی شوند. این مقوله‌بندی از سازمان‌دهی و گروه‌بندی کردن مفاهیم به صورت‌های خوشه‌های معنادر دسته‌بندی می‌شود. محقق می‌تواند با ترکیب و سازماندهی این مقوله‌ها آنها را به شمار کمتری از دسته‌بندی (مقوله) تبدیل کند. در مرحله بعدی تعاریفی برای هر مقوله و زیرمقوله و رمز صورت می‌گیرد. در نهایت مفهوم کلی که حاصل جمع‌بندی این مقوله‌هاست، حاصل می‌آید. امتیاز بارز تحلیل محتوای کیفی براساس رویکرد متعارف، به‌دست‌آوردن اطلاعات مستقیم و آشکار از مطالعه، بدون تحمیل کردن مقوله یا نظریه‌های از پیش تعیین شده است (همان).

### ۳. مراحل انجام تحقیق

#### ۳-۱. گردآوری داده‌ها

در این تحقیق، منبع جمع‌آوری داده‌ها، آیات قرآن کریم و احادیث اسلامی مرتبط با موضوع ارتباطات انسانی - همسایگی است که از حیث سند و دلالت، قابل اعتماد بوده و در برداشت مفهومی نیز با مشورت و اظهارنظر نخبگان، اعتبارسنجی شده‌اند. از این‌رو به روش ترکیبی (لغت‌کاوی و معناکاوی)، برخی از منابع مهم با دقت خاصی از سوی نگارندگان مرور شد و دیگر منابع از طریق جست‌وجو در نرم‌افزارهای جوامع حدیثی مورد استفاده قرار گرفت. در این مرحله، تعداد ۳۳۰ داده (مرتبط با موضوع) به دست آمد. سپس برای هر کدام، مفهومی (رمزی) که گویای محتوای متن داده بود، اختصاص داده شد.

جدول: ۲

شماره	متن داده	منبع	کد مفهومی
۱	امام موسی کاظم: «لَيْسَ حُسْنُ الْجَوَارِ كَفُّ الْأَذَى وَ لَكِنَّ حُسْنَ الْجَوَارِ صَبْرٌ عَلَى الْأَذَى»	کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۶۷، ح ۹؛ ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۲، ص ۴۰۹؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶، ص ۲۰۴، ح ۴۴۲۳۶.	صبر در مقابل آزار همسایگان
۲	رَوَى أَنَّهُ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى - النَّبِيِّ ﷺ وَ قَالَ إِنَّ فَلَانًا جَارِي يُوذِينِي قَالَ: اصْبِرْ عَلَى أَذَاهُ وَ كَفِّ أَذَاكَ عَنْهُ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ وَ قَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهُ إِنَّ جَارِي قَدْ مَاتَ فَقَالَ: «كَفَى بِالذَّهْرِ وَعَظًا وَ كَفَى بِالْمَوْتِ مُفْرَقًا»	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۱۵۳، ح ۱۵.	صبر و خودداری از اذیت، روشی مواجهه با همسایه بد
۳	رسول الله ﷺ - اذ جاء رجل الى رسول الله يشكو اليه جاره، فقال - : «كف عنه اذاك واصبر على اذاه فكفى بالموت مفرقا»	متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۵۲، ح ۲۴۸۹۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۱۵۳، ح ۱۵.	خودداری از آزاررسانی به همسایه و صبر در مقابل اذیت او
۴	رسول الله ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَحِبُّ الرَّجُلَ لَهُ الْجَارُ السُّوءُ يُؤْذِيهِ فَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُ وَيَحْتَسِبُهُ حَتَّى يَكْفِيَهُ اللَّهُ بِحَيَاةٍ أَوْ مَوْتٍ»	ابن حنبل، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۱۳۶، ح ۲۱۵۸۶؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۵۱، ح ۲۴۸۹۳.	صبر در مقابل اذیت همسایه بد، محبوب خدا
۵	و شَكَا إِلَيْهِ [امام الصادق] رَجُلٌ جَارُهُ فَقَالَ: «اصْبِرْ عَلَيْهِ» فَقَالَ: يَنْسُبُنِي النَّاسُ إِلَى الذَّلِّ فَقَالَ: «إِنَّمَا الذَّلِيلُ مَنْ ظَلَمَ»	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ص ۲۰۵، ح ۴۶.	صبر در مقابل ناسازگاری همسایه
۶	امام الباقر: «جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فَشَكَا إِلَيْهِ أذى مِنْ جَارِهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ: اصْبِرْ ثُمَّ أَتَاهُ ثَانِيَةً فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ: اصْبِرْ...»	حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۴، ص ۱۸۳، ح ۷۳۰۲؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۱۸۷، ح ۲۵۶۱۶؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۶۸، ح ۱۳.	صبر در مقابل اذیت همسایه
۷	«الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»	عصر: ۳	تواصی به حق و صبر در ارتباطات ایمانی
۸	امام کاظم: «إِنَّهُ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ وَ كَانَ لَهُ جَارٌ كَافِرٌ وَ كَانَ يَرْفُقُ بِالْمُؤْمِنِ وَ يُوَلِّيهُ الْمَعْرُوفَ فِي الدُّنْيَا فَلَمَّا أَنْ مَاتَ الْكَافِرُ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي النَّارِ مِنْ طِينٍ فَكَانَ يَقِيهِ حَرُّهَا وَ يَأْتِيهِ الرِّزْقُ مِنْ غَيْرِهَا وَ قِيلَ لَهُ هَذَا بِمَا كُنْتَ تَدْخُلُ عَلَيَّ جَارَكَ الْمُؤْمِنِ فَلَانَ بَنَى اللَّهُ مِنَ الرَّفْقِ وَ تَوَلَّيْتَهُ مِنَ الْمَعْرُوفِ فِي الدُّنْيَا»	صدوق، ۱۳۶۸، ص ۲۰۳، ح ۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۳۰۵، ح ۵۲.	مدارا با همسایه، موجب جلب لطف و رحمت الهی
۹	رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «تَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ جَارِ الْمَقَامِ، فَإِنَّ جَارَ الْمَسَافِرِ إِذَا شَاءَ أَنْ يَزُولَ زَالٌ»	ابن حنبل، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۲۵۴، ح ۸۵۶۱؛ نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۷۱۵، ح ۱۹۵۲؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۴۳، ح ۲۴۸۴۸.	پناه بردن به خدا از شر همسایه دائمی
۱۰	رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ مِنْ... جَارٍ مُؤَذٍ»	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۱، ص ۳۰۱، ح ۲؛ کفعمی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۳۷.	پناه بردن به خدا از شر همسایه آزاررسان
۱۱	رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ جَارِ السُّوءِ فِي دَارِ الْمَقَامِ، فَإِنَّ جَارَ الْبَادِيَةِ يَتَحَوَّلُ»	حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۷۱۴، ح ۱۹۵۱؛ یعلی، ۱۴۰۸ق، ج ۶، ص ۸۳، ح ۶۵۰۵؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۵۴، ح ۲۴۹۱۰.	پناه بردن به خدا از شر همسایه آزاررسان
۱۲	رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ... جَارٍ يُؤْذِينِي»	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۲، ص ۳۶۰، ح ۱۶؛ ابنی یعلی، ۱۴۰۸ق، ج ۴، ص ۲۴۰، ح ۴۳۳۵.	پناه بردن به خدا از شر همسایه آزاررسان

۱۳	امام علی: «مَنْ أْتَبَعَ الْإِحْسَانَ بِالْإِحْسَانِ وَ اخْتَمَلَ جَنَابَاتِ الْإِخْوَانِ وَ الْجَبْرَانَ فَقَدْ أَكْمَلَ الْبِرَّ»	لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۲۵، ح ۷۱۹۳.	تحمل بدی‌های همسایگان، اکمال نیکی	۲۰	رسول الله: «إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ [أَوَائِلِ] السَّاعَةِ سُوءَ الْجَوَارِ...»	محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۲۰، ح ۹۸۵۹، طبرانی، ۱۹۸۹، ج ۴، ص ۲۰، ح ۳۶۱۴، متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۲۳۳، ح ۳۸۵۲۸.	وجود بدهسایگی تا روز قیامت
	۱۴	امام صادق: «كَانَ فِيمَا أَوْصَى بِهِ لَقْمَانَ ابْنُهُ نَاتَانُ أَنْ قَالَ لَهُ... يَا بُنَيَّ إِنِّي خَمَلْتُ الْجُنْدَلَ وَ الْخَدِيدَ وَ كُلَّ حَمَلٍ ثَقِيلٍ فَلِمَ أُحْمَلُ شَيْئًا أَثْقَلَ مِنْ جَارِ السُّوءِ»	صدوق، ۱۴۱۴ق، ص ۷۶۶، ح ۱۰۳۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۳، ص ۴۱۳، ح ۳؛ بیهقی، ۱۴۱۰ق، ج ۷، ص ۸۲، ح ۹۵۵۵.		تحمل همسایه بد، بسیار دشوارتر از حمل سنگ‌های بزرگ و آهن	بدهسایگی تا روز قیامت	

### ۳-۳. طبقه‌بندی مفاهیم

با بررسی داده‌ها در مرحله کدگذاری باز و دستیابی به تعداد ۲۸ مفهوم، مفاهیم مشترک و مشابه از نظر معنایی در قالب چهار طبقه اصلی و زیرطبقات آنها دسته‌بندی شد. نتیجه این مرحله در جدول (۳) گزارش شده است.

جدول: ۳

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی
۱	رفتار مسالمت‌آمیز با همسایه، حق همسایه	مدارا، از جمله حقوق همسایه
	بردباری در برابر رفتار نابخردانه همسایه، حق همسایه	
۲	مدارا یا مردم، باعث امنیت و سلامت از شر و نیرنگ آنها	مدارا
	مدارای کافر با همسایه، موجب جلب لطف و رحمت الهی برای او	
۳	گذشت در مقابل ستم همسایگان	تغافل
	چشم‌پوشی از لغزش، خطا و گناه همسایگان	
۴	احسان در مقابل بدی همسایگان	احسان
	صبر در مقابل اذیت همسایه بد، محبوب خدا	تحمل آزار همسایه
مدارا با همسایه، موجب جلب لطف و رحمت الهی		
۵	تواصی به صبر در ارتباطات ایمانی	تحمل آزار همسایه
	تحمل بدی‌های همسایگان، اکمال نیکی	
۶	تحمل همسایه بد، بسیار دشوارتر از حمل سنگ‌های بزرگ و آهن	تحمل آزار همسایه
	پناهدردن به خدا از شر همسایه آزاررسان	
۷	وجود بدهسایگی تا روز قیامت	اجتناب‌ناپذیر
	آزاردیدن از همسایه، امری اجتناب‌ناپذیر	اجتناب‌ناپذیر

۱۳	امام علی: «مَنْ أْتَبَعَ الْإِحْسَانَ بِالْإِحْسَانِ وَ اخْتَمَلَ جَنَابَاتِ الْإِخْوَانِ وَ الْجَبْرَانَ فَقَدْ أَكْمَلَ الْبِرَّ»	لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۲۵، ح ۷۱۹۳.	تحمل بدی‌های همسایگان، اکمال نیکی
	۱۴	امام صادق: «كَانَ فِيمَا أَوْصَى بِهِ لَقْمَانَ ابْنُهُ نَاتَانُ أَنْ قَالَ لَهُ... يَا بُنَيَّ إِنِّي خَمَلْتُ الْجُنْدَلَ وَ الْخَدِيدَ وَ كُلَّ حَمَلٍ ثَقِيلٍ فَلِمَ أُحْمَلُ شَيْئًا أَثْقَلَ مِنْ جَارِ السُّوءِ»	صدوق، ۱۴۱۴ق، ص ۷۶۶، ح ۱۰۳۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۳، ص ۴۱۳، ح ۳؛ بیهقی، ۱۴۱۰ق، ج ۷، ص ۸۲، ح ۹۵۵۵.
۱۵	امام صادق: «مَا كَانَ وَ لَا يَكُونُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مُؤْمِنٌ إِلَّا وَ لَهُ جَارٌ يُؤْذِيهِ.»	ابن همام، ۱۴۰۴ق، ص ۳۲، ح ۱۰؛ دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۹۵.	آزار دیدن از همسایه، امری اجتناب‌ناپذیر
۱۶	امام صادق: «مَا أَقَلَّتِ الْمُؤْمِنُ مِنْ وَاحِدَةٍ مِنْ ثَلَاثٍ وَ لَرُبَّمَا اجْتَمَعَتِ الثَّلَاثُ عَلَيْهِ إِمَّا... جَارٌ يُؤْذِيهِ...»	کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۴۹، ح ۳؛ ابن همام، ۱۴۰۴ق، ص ۳۵، ح ۲۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۴، ص ۲۴۱، ح ۷۰.	آزار دیدن از همسایه، امری اجتناب‌ناپذیر
۱۷	امام صادق: «يَا أَبَا حَمَزَةَ مَا كَانَ وَ لَنْ يَكُونَ مُؤْمِنٌ إِلَّا وَ لَهُ بَلَايَا أَرْبَعٌ إِمَّا يَكُونُ لَهُ جَارٌ يُؤْذِيهِ...»	محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۲۰، ح ۹۸۶۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۴، ص ۲۴۰، ح ۶۵.	آزار دیدن از همسایه، امری اجتناب‌ناپذیر
۱۸	امام صادق: «يَا سَمَاعَةَ لَا يَنْفِكَ الْمُؤْمِنُ مِنْ خِصَالٍ أَرْبَعٍ مِنْ جَارٍ يُؤْذِيهِ...»	دیلمی، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۵، ص ۲۲۴، ح ۱۹.	آزار دیدن از همسایه، امری اجتناب‌ناپذیر
۱۹	امام صادق: «مَا كَانَ وَ لَا يَكُونُ بَكَائِنٍ مُؤْمِنٌ إِلَّا وَ لَهُ جَارٌ يُؤْذِيهِ وَ لَوْ أَنَّ مُؤْمِنًا فِي جَزِيرَةٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ لَاتَّبَعَتْ اللَّهُ لَهُ مَنْ يُؤْذِيهِ»	کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۵۱، ح ۱۱؛ ابن همام، ۱۴۰۴ق، ص ۳۰، ح ۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۵، ص ۲۳۳، ح ۱۴.	آزار دیدن از همسایه، امری اجتناب‌ناپذیر

### ۳-۴. انتزاع مضمون

مفاهیم و طبقات مزبور، منعکس کننده مضمون واحدی است که از آن به «تاب‌آوری» یاد می‌کنیم. در حقیقت طبقات اصلی، نشانگر مفاهیمی است که این مضمون را در ارتباطات همسایگی اسلامی نشان می‌دهد. مضمون «تاب‌آوری» در ارتباطات همسایگی اسلامی خلاصه تعداد ۲۸ کد مفهومی و ۴ طبقه اصلی است که در فرایند رمزگذاری داده‌های متنی از منابع اسلامی به دست آمد.

جدول: ۴

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی	تعداد کد مفهومی	مضمون
۱	مدارا، از جمله حقوق همسایه	مدارا	۴	تاب‌آوری
	امنیت دنیوی و رحمت اخروی، نتیجه مدارا با همسایه			
۲	گذشت در مقابل ستم همسایگان	تغافل	۳	تاب‌آوری
	چشم‌پوشی از لغزش، خطا و گناه همسایگان			
۳	احسان در مقابل بدی همسایگان	احسان	۱	تاب‌آوری
	صبر و خویشنداری در مقابل آزار و ناسازگاری همسایگان			
۳	تحمل همسایه بد، بسیار دشوارتر از حمل سنگ‌های بزرگ و آهن	تحمل آزار همسایه	۲۰	تاب‌آوری
	پناه‌بردن به خدا از شر همسایه آزاررسان			
	آزاردیدن از همسایه، امری اجتناب‌ناپذیر			

### ۳-۵. تحلیل نتایج

#### ۳-۵-۱. اهمیت تاب‌آوری در ارتباطات همسایگی

نتایج این تحقیق حاکی از آن است که تاب‌آوری در ارتباطات همسایگی اسلامی بدین معناست که افراد در مقابل آزار و اذیت همسایگان خود، خویش‌نماد و شکیبیا هستند و از اظهار خشم، انتقام‌گیری و آسیب‌رسانی به همسایه به شدت پرهیز می‌کنند؛ زیرا

آزار دیدن از همسایگان بد را امری اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌کنند (ابن‌همام اسکافی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۲، ح ۱۰؛ دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۹۵)؛ و نیز می‌دانند که اقدامات تلافی‌جویانه، پیامدهای ناگوار دنیوی و اخروی به همراه خواهد داشت. کمترین پیامد آن قطع ارتباط با همسایگان و افزایش خصومت و دشمنی‌ها خواهد بود. بدهم‌سایگی، پیامدهای دیگری نیز در پی دارد که برخی از آنها، غیرقابل جبران هستند. مواردی از قبیل دوری از رحمت خدا (دیلمی همدانی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۴۱۴، ح ۱۶۷۴؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۳۶۷، ح ۶۹۷۵)، مکدر شدن زندگی (ابن‌شعبه حرانی، ۱۳۸۲، ص ۳۲۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ص ۲۳۴، ح ۴۵) و بدیمنی خانه (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۵۵۶، ح ۴۹۱۲) از جمله این پیامدهاست که در روایات اسلامی مورد توجه قرار گرفته است.

البته گفتنی است که بسیاری از مزاحمت‌ها و آزاررسانی‌ها - که در همسایگی آپارتمانی شایع است - غیرعامدانه و به دلیل نزدیکی آپارتمان‌ها به یکدیگر و به جهت نوع ساخت و ساز واحدها رخ می‌دهد؛ یعنی رفتار معمولی یک فرد، از نظر همسایه‌اش، آزار تلقی می‌شود؛ اما از نظر خودش چنین رفتاری طبیعی است. این مسئله بسیاری اوقات با شیوه ساخت و ساز قابل حل است؛ اما در شرایط فعلی، تحمل و شکیبایی بخشی از مصادیقش در درک همین نکات است که همسایگان در برخی از شرایط زندگی در آپارتمان، یعنی بخشی از فرهنگ آپارتمانی‌نشینی که اقتضای آن آگاهی از شرایط این نوع زندگی و پذیرش آن است، در سایه «تاب‌آوری» معنا می‌یابد.

در ارتباطات همسایگی اسلامی، هدف اساسی از تاب‌آوری، «تأثیرگذاری» و اصلاح وضعیت موجود است. بدین جهت، ویژگی «فعال» در تاب‌آوری، عنصر تعیین‌کننده‌ای است؛ یعنی تاب‌آوری به معنای ظلم‌پذیری و درون‌ریزی مشکلات و تلخی‌ها نیست؛ بلکه به معنای پذیرش سختی‌ها و ناگواری‌های همسایگی با دیگران و مدیریت آنها به جهت دستیابی به وضعیت مناسب ارتباطی می‌باشد. بنابراین در صورتی که چنین هدفی محقق نشود و استمرار صبر و شکیبایی در قبال آزارهای همسایگان به همراه سایر شیوه‌های اصلاح‌گرانه، نتیجه‌ای به دنبال نداشته باشد، بلکه به ضررهای قابل توجهی نیز بیانجامد؛ در این‌گونه شرایط، راهکار اسلامی، رهاسازی همسایه بد و «نقل مکان زندگی به محله دیگر» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۱۰، ح ۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶، ص ۴۵۸) است.



مقابل آزار همسایگان از نشانه‌های ایمان (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۱۹، ح ۹۸۵۶) و علامت مروت و جوانمردی محسوب می‌شود (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ص ۷۵، ح ۴۴)؛ و بالاخره پرهیز از آزار همسایگان، آثاری از قبیل: محبوبیت نزد خداوند متعال و پیامبر اکرم ﷺ و آمرزش الهی در روز قیامت را به ارمغان می‌آورد (قرطبی، ۱۴۰۵ق، ج ۴، ص ۶۱؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۵، ص ۸۴۵، ح ۴۳۳۶۰؛ صدوق، ۱۴۱۴ق، ص ۶۴۶، ح ۸۷۶).

### ۳-۵-۴. الگوی پیوستاری از تاب‌آوری در تعامل

#### همسایگان

براساس بررسی نتایج به‌دست‌آمده در تحلیل مسئله تاب‌آوری در ارتباطات همسایگی اسلامی، می‌توان برای این مفهوم یک الگوی پیوستاری ترسیم کرد. به نظر می‌رسد تاب‌آوری با مقاومت در مقابل شرایط سخت و تلخ، آغاز شده و با سازگاری (کاهش اثرات حادثه) ادامه یافته و در نهایت با اثرگذاری بر مخاطب و اصلاح وضعیت به سرانجام خود خواهد رسید.

با این توجه، تاب‌آوری همسایگان در الگوی اسلامی دارای مراتبی پلکانی است؛ یعنی کیفیت تعامل با «همسایه بد» به شکل یک پیوستار (دارای مراتب)، ممکن است به صورت خطی از نقطه «پایین‌ترین مرتبه»، شروع و تا «بالا‌ترین مرتبه» امتداد یابد. یعنی همسایگان در الگوی ارتباطات اسلامی، براساس باورها و ارزش‌های اسلامی، کمترین وظیفه‌ای که نسبت به «همسایه بد» برعهده دارند، «تحمل بدی و آزار» اوست و نقطه اوج در این الگوی ارتباطی دوسویه، «احسان» به وی خواهد بود، و مرتبه میانی این الگو نیز با «مدارا» تصویر می‌گردد که با مواردی همچون چشم‌پوشی عقیقانه از لغزش و گناه همسایه، گذشت در مقابل ستم همسایه، بردباری در برابر رفتار جاهلانۀ همسایه و خودداری از آزاررسانی به همسایه، محقق می‌گردد.

به نظر می‌رسد مرتبه «تحمل بدی و آزار» به دلیل اینکه تحقق آن مستلزم وجود ارتباط و تعامل دوسویه میان همسایگان نمی‌باشد، در اجرا با مشکل خاصی روبه‌رو نیست؛ و مرتبه میانی (مدارا) نیز ضمن نیاز به وجود سطحی از ارتباط، هزینه قابل توجهی را به همسایگان تحمیل نمی‌کند. ولی در مرتبه «احسان»، ممکن است در بسیاری از مواقع با صرف وقت و هزینه‌های مالی همراه باشد. از این رو نسبت به مراحل دیگر، دشوارتر است و لازمه تحقق آن، برخورداری از گوهر ایمان توحیدی است؛ یعنی همسایگان به هر اندازه از ایمان بیشتر و عمیق‌تری به خداوند متعال بهره‌مند باشند، به همان میزان شاهد تاب‌آوری کامل‌تری خواهند بود. نتیجه چنین تعاملی، مصنویت از شر و نیرنگ همسایگان بد و جلب محبت و رحمت الهی خواهد بود.

### ۳-۵-۲. مفاهیم منعکس‌کننده مضمون «تاب‌آوری»

تحلیل محتوای کیفی متون اسلامی نشان داد: مضمون «تاب‌آوری» در ارتباطات همسایگی اسلامی توسط مفاهیمی همچون «تغافل»، «تحمل آزار همسایه»، «مدارا» و «احسان در مقابل بدی» منعکس شده است.

### ۳-۵-۳. تاب‌آوری، راه مدیریت «بدهم‌سایگی‌ها»

در تمام تعریف‌هایی که برای تاب‌آوری صورت گرفته، وجود موقعیت ناگوار و اضطراب‌زا، شرط لازم تلقی شده است؛ یعنی زمانی به تاب‌آوری نیاز داریم که در شرایطی تلخ و سخت به سر می‌بریم و در پی مواجهه درست با آن برآمده‌ایم. از منظر متون اسلامی چنین برمی‌آید که وجود شرایط ناگوار در ساحت ارتباط با همسایگان، در کنار سایر عرصه‌های زندگی، امری معمول و اجتناب‌ناپذیر است؛ مانند آنچه امام صادق ﷺ فرمود: «مؤمن همواره با یکی از سه مشکل، گرفتار است و چه بسا اتفاق می‌افتد که هر سه مشکل یکجا بر سر راه او قرار می‌گیرد... دومین آنها همسایه‌ای است که او را اذیت می‌کند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۴۹، ح ۳؛ ابن‌همام اسکافی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۵، ح ۲۸).

«همسایه بد»، به جهت خصلت ناپسند حسادت‌ورزی (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۶۳ ح ۱۶۳۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۹، ص ۵۴، ح ۸۵)، عیب‌جویی از همسایه و آشکارسازی آن (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۱۵۱، ح ۱۰؛ صحیفه سجاده، ۱۳۸۱، دعای ۱۶)، خیانت به همسایه (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۱۲، ح ۴۹۶۸) و آزاررسانی و سلب آسایش همسایگان خود (صدوق، ۱۳۶۸، ص ۳۳۳، ح ۱؛ دیلمی، ۱۴۱۳ق، ص ۴۱۳)، شرایطی را به وجود می‌آورد که در روایات از آن به «بزرگ‌ترین سختی و سخت‌ترین بلا» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۲۲، ح ۴۳۲۷) تعبیر شده است. در برخی از تفاسیر قرآن، نیز «همسایه بد»، از جمله عذاب‌های الهی به‌شمار آمده که در آیه ۶۵ سوره «انعام» به آنها اشاره شده است. در این آیه عبارت «یذیق بَعْضُكُمْ بِأَسْ بَعْضٍ» به «سوء الجوار» تفسیر شده است (قمی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۲۰۴).

بدیهی است که برای مواجهه صحیح و برخورد اثرگذار با چنین شرایطی، راهی جز تاب‌آوری وجود ندارد. به این جهت، از جمله راه‌های مواجهه اسلامی با همسایه بد، صبر و خودداری از اذیت او است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۱۵۳، ح ۱۵) و تحمل بدی‌های همسایگان و پرهیز از آزار آنها، امری مورد توجه و محبوب خداوند (ابن‌حنبل، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۱۲۶، ح ۲۱۵۸۶؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۵۱، ح ۲۴۸۹۳) بوده و تکمیل نیکی به‌شمار می‌آید (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۲۵، ح ۷۱۹۳). همچنین شکیبایی در

منابع.....

نهیج البلاغه، ۱۴۱۴ق، تصحیح صبحی صالح، قم، هجرت.  
 صحیفه سجاده، ۱۳۸۱، ترجمه محسن غرویان و عبدالجواد ابراهیمی، چ  
 دهم، قم، الهادی.  
 ابن خنبل، محمد بن، ۱۴۱۴ق، *مُسند ابن خنبل*، تحقیق عبدالله محمد الدرویش،  
 بیروت، دارالفکر.

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۳۸۲، *تحف العقول*، قم، آل علی علیه السلام.  
 ابن همام اسکافی، محمد، ۱۴۰۴ق، *التمحیص*، تحقیق مدرسة الامام المهدي،  
 قم، مدرسة الامام المهدي.

ابویعلی، احمد بن علی، ۱۴۰۸ق، *مُسند ابی یعلی الموصلی*، تحقیق ارشاد الحق  
 الأثری، جده، دارالقبلة.

ایمان، محمدتقی و محمودرضا نوشادی، ۱۳۹۰، «تحلیل محتوای کیفی»،  
*پژوهش*، سال سوم، ش ۲، ص ۱۵-۴۴.

بیهقی، احمد بن حسین، ۱۴۱۰ق، *شُعَبُ الْإِيمَان*، تحقیق محمد سعید بسیونی  
 زغلول، بیروت، دارالکتب العلمیه.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۳۷۳، *عُرُور الْحُكْمِ وَدُرَرِ الْكَلِمِ*، ترجمه و  
 شرح آقاجمال خوانساری، تهران، دانشگاه تهران.

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۸، *تَسْنِیْمُ تَفْسِیْرِ قُرْآنِ کریم*، قم، اسراء.  
 حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، ۱۴۱۱ق، *المُسْتَدْرَك عَلَی الصَّحِیْحِیْنِ*،  
 تحقیق مصطفی عبدالقادر عطاء، بیروت، دارالکتب العلمیه.

حسینی نیا، نرگس و حمیدرضا حاتمی، ۱۳۹۸، «پیش بینی کیفیت زندگی بر  
 مبنای بهزیستی روان شناختی و تاب آوری در بازنشستگان»، *دانش و*  
*پژوهش در روانشناسی کاربردی*، سال بیستم، ش ۷۵، ص ۸۱-۹۱.

حیدری شرف، پریرسا و همکاران، ۱۳۹۷، «اثربخشی آموزش تاب آوری بر  
 افزایش سازگاری دانشجویان دختر»، *رویش روان شناسی*، سال هفتم،  
 ش ۳۲، ص ۴۵-۵۷.

دیلمی همدانی، شیرویه بن شهردا، ۱۴۰۶ق، *الفردوس بمأثور الخطاب*، تحقیق  
 محمد سعید بسیونی زغلول، بیروت، دارالکتب العلمیه.

دیلمی، حسن بن ابی الحسن، ۱۴۱۲ق، *ارشاد القلوب الی الصواب*، قم، شریف  
 الرضی.

\_\_\_\_\_، ۱۴۱۳ق، *اعلام الدین*، بیروت، مؤسسة آل البیت.

رفیعیان، مجتبی و همکاران، ۱۳۹۰، «تبیین مفهومی تاب آوری و  
 شاخص سازی آن در مدیریت سوانح اجتماع محور»، *مدرس علوم انسانی*  
 - *برنامه ریزی و آمایش فضا*، دوره پانزدهم، ش ۴، ص ۱۹-۴۱.

روستا، مجتبی و همکاران، ۱۳۹۷، «ارزیابی میزان تاب آوری اجتماعی شهری  
 (موردشناسی؛ شهر زاهدان)»، *پژوهش و برنامه ریزی شهری*، سال نهم،  
 ش ۳۲، ص ۱-۱۴.

سامانی، سیامک و همکاران، ۱۳۸۶، «تاب آوری، سلامت روانی و رضایتمندی  
 از زندگی»، *روانپژوهی و روان شناسی بالینی ایران*، سال سیزدهم، ش ۳،  
 ص ۲۹۰-۲۹۵.

شریفی نیا، زهرا، ۱۳۹۸، «ارزیابی میزان تاب آوری اجتماعی نواحی روستایی در

پیش فرض نظری الگوی یادشده، مبتنی بر این حقیقت است که  
 آزار دیدن از همسایه، امری اجتنابناپذیر است؛ یعنی هر فردی در  
 طول زندگی اجتماعی خود با همسایگانی بد روبهرو خواهد شد که در  
 آن شرایط باید دست کم تاب آوری یا در صورت اضطرار، نقل مکان  
 به محله ای دیگر را برگزیند. الگوی پیوستاری یادشده در جدول (۵)  
 قابل مشاهده است.

جدول: ۵

آثار و پیامد	اثرگذاری و اصلاح	سازگاری	مقاومت	پیش فرض نظری
جلب محبت و رحمت الهی			یابین ترین مرتبه	

الگوی پیوستاری از مراتب تاب آوری در ارتباطات همسایگی اسلامی

نتیجه گیری و پیشنهاد

تحقیق حاضر با بهره گیری از روش تحلیل محتوای کیفی متعارف  
 کوشید الگوی تاب آوری (فعال) در ارتباطات همسایگی را از متون  
 اسلامی (قرآن و حدیث)، استخراج و تبیین کند. محققان با بررسی  
 داده های به دست آمده از بررسی متون، به تعداد ۲۸ کد مفهومی  
 دست یافتند. سپس کدها با بررسی بیشتر به ۹ زیرطبقه تقلیل یافتند  
 و پس از آن در قالب چهار طبقه اصلی از جمله «تغافل»، «تحمل  
 آزار همسایه»، «مدارا» و «احسان در مقابل بدی» دسته بندی شدند.  
 طبقات یادشده به شکلی مضمون تاب آوری در ارتباطات همسایگی  
 اسلامی را نشان می دهند. سرانجام براساس نتایج به دست آمده از  
 تحقیق برای تاب آوری در ارتباطات همسایگان، یک الگوی  
 پیوستاری ترسیم گردید که از پیش فرض نظری برخوردار بوده و  
 عمل بر طبق آن در تعاملات همسایگان، آثار و پیامد خاصی را در  
 پی خواهد داشت. در پایان نیز پیشنهاد می شود براساس نتایج این  
 تحقیق و سایر پژوهش های تکمیلی، مقیاسی برای وضعیت سنجی و  
 ارزیابی میزان تاب آوری همسایگان در هر محله و شهری بخصوص  
 در مجتمع های مسکونی آپارتمانی، طراحی گردد.

معین، محمد، ۱۳۸۵، *فرهنگ فارسی* (مجموعه یک جلدی)، چ دوم، تهران، راه رشد.

نوابخش، مهرداد و مریم رفیعی پور، ۱۳۸۷، «بررسی جامعه‌شناختی روابط همسایگی در مجتمع‌های مسکونی شهر تهران» (مطالعه موردی منطقه دو شهرداری)، *مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، سال اول، ش ۱، ص ۷۰-۵۰.

نوذری، حمزه، ۱۳۹۴، «تحلیل تعارضات همسایگی و برخی پیامدهای آن در شهر تهران»، *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، دوره ششم، ش ۲، ص ۳۷۳-۳۹۰.

برابر سیلاب با استفاده از مدل fanp و waspas (مطالعه موردی: بخش چهاردانگه شهرستان ساری)، *جغرافیا و مخاطرات محیطی*، ش ۳۰، ص ۲۶-۱.

شوتس ایشل، رینر، ۱۳۹۱، *مبانی جامعه‌شناسی ارتباطات*، ترجمه کرامت‌الله راسخ، تهران، نشر نی.

صدوق، محمدبن علی، ۱۳۶۸، *ثواب الأعمال*، تحقیق سیدحسن خراسان، قم، شریف الرضی.

\_\_\_\_\_، ۱۴۰۳ق، *الخصال*، تحقیق علی‌اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.

\_\_\_\_\_، ۱۴۱۳ق، *من لایحضره الفقیه*، تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.

\_\_\_\_\_، ۱۴۱۴ق، *امالی*، تحقیق مؤسسه البعثة، قم، دارالتقافه.

طبرانی، سلیمان بن احمد، ۱۹۸۹م، *مسند الشامیین*، تحقیق عبدالحمید السلفی، بیروت، مؤسسه الرساله.

عادل مهربان، مرضیه، ۱۳۹۴، *مروری بر تحلیل محتوای کیفی و کاربرد آن در پژوهش*، اصفهان، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی استان اصفهان.

قرطبی، محمدبن احمد، ۱۴۰۵ق، *تفسیر القرطبی (الجامع لأحكام القرآن)*، تحقیق محمد عبدالرحمان مرعشلی، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

قمی، علی بن ابراهیم، ۱۴۰۴ق، *تفسیر القمی*، قم، دارالکتاب.

کراجکی طرابلسی ابوالفتح، ۱۴۱۰ق، *کنز الفوائد*، تصحیح عبدالله نعمه، قم، دارالذخائر.

کریمی‌نژاد، هاجر و همکاران، ۱۳۹۸، «تدوین مدل تاب‌آوری خانواده براساس دیدگاه متخصصان خانواده، زوجین و پژوهش‌ها»، *زن و خانواده*، سال سیزدهم، ش ۴۶، ص ۱۷۸-۱۴۹.

کفعمی، ابراهیم بن علی، ۱۴۱۴ق، *المصباح*، بیروت، مؤسسه الأعلمی.

کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۴۰۷ق، *الکافی*، تصحیح علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، چ چهارم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

کوفی اهوازی، حسین بن سعید، ۱۴۰۲ق، *الزهده*، چ دوم، قم، المطبعة العلمیه.

گلستانی، سیدموسی و اسفندیار تیموری، ۱۳۹۸، «بررسی برخی از پیشایندها و پیامدهای مهم تاب‌آوری معلمان»، *دستاورد های روان‌شناختی (علوم تربیتی و روان‌شناختی)*، سال بیست و ششم، ش ۱، ص ۱۶۹-۱۹۰.

لیثی واسطی، علی بن محمد، ۱۳۷۶، *عیون الحکم و المواعظ*، تحقیق حسین حسنی بیرجندی، قم، دار الحدیث.

متقی هندی، حسام‌الدین، ۱۴۰۹ق، *کنز العمال*، تصحیح صفوة السقا، بیروت، مکتبه التراث الاسلامی.

مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، *بحار الانوار*، چ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

محدث نوری، حسین، ۱۴۰۸ق، *مستدرک الوسائل*، قم، مؤسسه آل‌البيت.

محسنیان‌راد، مهدی، ۱۳۹۱، *ارتباطات انسانی*، تهران، سمت.

محمدی، اکبر و همکاران، ۱۳۹۶، «تیین و ارزیابی مؤلفه‌های تاب‌آوری نهادی و اجتماعی در سکونت‌گاه‌های خودانگیخته شهری؛ مطالعه موردی: ناحیه منفصل شهری نایسر شهر سنندج»، *مطالعات شهری*، ش ۲۲، ص ۷۵-۸۸.